

Saša Horvat

Sveučilište u Rijeci, Medicinski fakultet, Braće Branchetta 20, HR-51000 Rijeka
sasa.horvat@medri.uniri.hr

Tko je stranac?

Filozofska i teološka promišljanja

Sažetak

U radu iz filozofske i teološke perspektive promišljamo o fenomenu stranca. U uvodu je provedena kratka etimološka analiza pojma stranac, nakon čega je ukazano kako je pojam ipak ostao nejasan u odnosu na druge – strane i voljene osobe, ali u odnosu na nas same, kao i u konačnici u odnosu na Boga. U prvom dijelu rada provodi se fenomenološko i egzistencijalno promišljanje strukture susreta sa strancem, prije svega kroz kategorije mjesta/prostora kao središnje odrednice identiteta stranca, potom kroz fenomene zastrašujućeg i fascinirajućeg, promjene i čuđenja, lica i straha. U drugom dijelu rada pojam stranca promišljamo uz pomoć enciklike pape Franje Fratelli tutti, koja se skladno naslanja na filozofske naglaske, ali ujedno nudi i teološko proširenje razumijevanja susreta sa strancem kao susreta s bližnjim. U zaključku donosimo sintezu filozofskog i teološkog razumijevanja pojma stranac.

Ključne riječi

stranac, *Fratelli tutti*, mjesto, identitet, bližnji, granica

»I sam i samcat putuje
pod zatvorenom plaveti,
pred zamračenom pučinom,
i komu da se potuži?
Ta njega nitko ne sluša,
ni braća koja lutaju.«¹

»Dao Bog da na kraju više ne postoje
'oni drugi', već samo 'mi'.«²

1. Uvod

Uronjeni u svijet, u odnose, bez nadzora i kontrole, nužno ulazimo u susrete. Naviknuti na njih i drugu stranu – čovjeka, životinju, krajolik, Boga – budna je u nama očekujuća dinamika susreta. No, zgodi se i susret s nepoznatim, sa strancem, što u nama otvara polje neizvjesnosti i straha. Tko je to – stranac? Tko je sve – stranac?

Jezik nas je na neki način već unaprijed pripremio na susret s nepoznatim ljudskim bićem. U hrvatskom jeziku imenujemo ga pojmom *stranac*, koji označa-

¹

Tin Ujević, »Svakidašnja jadikovka«, u: Tin Ujević, *Izabrane pjesme*, Matica Hrvatska, Zagreb 1996., str. 14–16, ovdje 15.

²

Papa Franjo, *Fratelli tutti (D-187)*. Enciklika o bratstvu i socijalnom prijateljstvu, prev.

Slavko Antunović, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2020., br. 35, str. 28.

³

N. N., »stranac«, u: Jure Šonje (ur.), *Rječnik hrvatskoga jezika*, Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb 2000., str. 1184.

va čovjeka »druge okoline, druge kulture, morala, svjetonazora i sl.«³ Pojam *stranac*⁴ razvio se od praslavenskog pojma *storna*, što znači »strana, zemlja«, dok definicija pojma *strana* glasi: »granična površina nekog tijela ili granična crta neke površine«.⁵ Dakle, stranac je onaj koji dolazi u susret iz prostora koji nama nije vlastit i/ili poznat. Ako nam nepoznata osoba dolazi iz prostora koji nam je poznat i donekle vlastit – na primjer, susjeda iz zgrade u kojoj živimo, nemamo naviku imenovati je strancem, nego radije nepoznatom osobom iz zgrade, nekoga koga znamo samo iz viđenja, ali donekle je ipak poznajemo.

Ambivalentnost vezana uz pojam *stranac* očituje se kroz tri bliska pojma: *ksenoflija*, *ksenofobija* i *ksenomanija*. Pojam *ksenoflija*, od starogrčkog ξένος (stranac) i φίλος (ljubiti), imenuje izrazitu sklonost prema strancima, tuđem i inozemnom.⁶ Nasuprot tom pojmu je *ksenofobija*, od starogrčkog ξένος (stranac) i φόβος (strah), koja imenuje iracionalan osjećaj tjeskobe ili straha od stranaca. Ujedno se pojavljuje, kao moment ili snažan motiv, pri razvijanju predrasuda kod pripadnika jedne grupe naspram pripadnika neke druge grupe. Predrasude su potencijalno opasne i mogu generirati nasilne sukobe. Iracionalni strah prema strancu »ima prastari izvor u etnocentrizmu i vjerovanjima da je opasno ono što je nepoznato, odnosno što dolazi izvan poznate zajednice«⁷. Kasnije u tekstu detaljnije ćemo se upoznati s fenomenom etnocentrizma. Uz navedena dva pojma, spomenimo i *ksenomaniju* (slično i *ksenolatrija*), od starogrčkog ξένος (stranac) i μανία (bijes, ludilo), što označava pretjeranu sklonost prema inozemnom.⁸

Iz definicije pojma *stranac* i vezanih pojmova, uočavamo kako je naglasak na zemljopisu – stranac je onaj koji nije unutar granica naše ulice, župe, grada, države i sl. Stranac svoju vlastitu ukorijenjenost ostvaruje unutar nekog vlastitog područja nama stranog, te se pretpostavlja kako je vjerojatno predstavnik drugačije kulture, morala, religije, svjetonazora.

I čini se kako smo onda došli na čistinu po pitanju razumijevanja fenomena stranac – što tu filozofija i/ili teologija imaju još za dodati ili pojasniti kada je, riječima filozofa Ludwiga Wittgensteina, *sve jasno kao šamar u lice*?⁹ Kada sretnemo stranca na ulici ili na šumskoj stazi čini se kako je situacija očita – nikakvo »transcendentalno brbljanje« nije potrebno.

Međutim, je li uistinu tako? Možemo li svesti ono strano na/u strancu na zemljopis i kulturu? Otkriva li nam se u momentu susreta sa strancem jedan izvorniji događaj ili odnos u kojem se čovjek, kao biće odnosa,¹⁰ redovito ostvaruje? U kojoj je mjeri naša svakodnevica prožeta s onim stranim? Zašto posjedujemo jedan pa gotovo urođeni strah prema stranome i nepoznatome, koji nastojimo prenijeti na vlastitu djecu koju od malih nogu učimo da se čuvaju stranaca, ne idu i ne pričaju s njima, ne otvaraju vrata strancima, drže se podalje od nepoznatoga?

Trebamo li također proširiti sadržaj pojma stranca, pa se pitati do koje su nam mjere stranci i ljudi koji nas okružuju? Koliko ih dobro trebamo poznavati kako bismo mogli reći *poznajem ju, nije mi strankinja*? Mogu li ikada za drugo ljudsko biće reći da me ono ne može iznenaditi jer ga u potpunosti poznajem?

Pogled voljene nam osobe u jednom trenutku može postati stran i čudan.¹¹ Nepoznate dubine vlastitog bića otkrivamo dan po dan i moment nepoznatog na vlastitom licu može nas zateći u ogledalu. Uostalom, kakav bismo to život živjeli kada bi nam sve bilo poznato u vezi nas samih – kada ni trunke sjene i skrivenosti ne bi postojalo u našem duhu? Ali, zašto se zadržavati samo na ljudima, što je s Bogom? Koliko nam On ostaje skriven u svom svojem po-

kazivanju? Koliko nam je On stranac u svojoj poznatosti? Čini se kako nam fenomen stranca i stranoga kao takvoga ipak nije toliko jasan. Valja nam se stoga zadržati na ovom pitanju i podružiti se s onim stranim.

U prvom koraku razvijamo kratku etimološku analizu pojma *stranac*. Potom uz pomoć određenih egzistencijalnih i fenomenološki perspektiva analiziramo moment susreta sa strancem. Naglasak je na funkciji mjesta/prostora kao središnje odrednice identiteta stranca. Kroz interpretaciju susreta susrećemo se s fenomenima zastrašujućeg i fascinantnog, s promjenom i čuđenjem, s licem, ali i sa strahom. U drugom dijelu rada nit vodilja bit će enciklika pape Franje *Fratelli tutti*, koja se skladno naslanja na filozofske naglaske, ali ujedno nudi i teološko proširenje razumijevanja susreta sa strancem kao susreta s bližnjim. U zaključku donosimo sintezu filozofskog i teološkog razumijevanja pojma *stranac*.

2. Susret

Susret je trenutak suočavanja sa stvarnošću koja nismo mi sami. Stranac nije moje ja. Sve što nije ja, određeno je kao ne-ja. Ipak, ono što je ne-ja, ako mi je blisko i poznato, ono oblikuje moje ja, dolazi u određenu blizinu s mojim ja. Možda bismo mogli dopustiti reći i da postaje dio moga ja. S druge strane, stranac je najснаžnija negacija moga ja. Do trenutka događaja susreta konkretni stranac za mene nije postojao. Bio je mogućnost oblikovana iskustvom, natopljena osjećajem straha od nepoznatog i neizvjesnost vremenski neodređena. U susretu mogućnost postaje aktualnost i moje ja se suočava

4

Na engleskom jeziku pojam *foreigner* označava osobu koja pripada stranoj zemlji ili je odana stranoj zemlji. Usp. N. N., »foreigner«, *Merriam-Webster.com*. Dostupno na: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/foreigner> (pristupljeno 4. 4. 2022.). Engleski pojam koji označava ono što je strano *foreign*, preko starofrancuskog *forain*, vuče korijene od latinskog *foris* (= vrata, ulazak, izvan – na otvorenom). Usp. William Rothwell, »‘Strange’, ‘foreign’, and ‘alien’: the semantic history of three quasi-synonyms in a trilingual medieval England«, *The Modern Language Review* 105 (2010) 1, str. 1–19, doi: <https://doi.org/10.1353/mlr.2010.0337>.

5

Usp. N. N., »stranac«, *Jezikoslovac.com*. Dostupno na: <https://jezikoslovac.com/word/b4h8> (pristupljeno 4. 4. 2022.).

6

Usp. N. N., »ksenofilija«, *Proleksis enciklopedija online*. Dostupno na: <https://proleksis.lzmk.hr/130215/> (pristupljeno 24. 5. 2022.).

7

Usp. N. N., »ksenofobija«, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=34341> (pristupljeno 24. 5. 2022.).

8

Usp. N. N., »ksenomanija«, *Proleksis enciklopedija online*. Dostupno na: <https://proleksis.lzmk.hr/32992/> (pristupljeno 24. 5. 2022.).

9

Usp. Jean Greisch, »Being, the Other, the Stranger«, u: Richard Kearney, Kascha Semonovitch (ur.), *Phenomenologies of the Stranger: Between Hostility and Hospitality*, Fordham University Press, New York 2011., str. 215–231, ovdje 215–216, doi: <https://doi.org/10.1515/9780823292332-015>.

10

Monika Szetela, Grzegorz Osiński, »The concept of ‘dialogical soul’ by Joseph Ratzinger against the latest concepts of neuroscience«, *Scientia et Fides* 5 (2017) 2, str. 199–215, doi: <https://doi.org/10.12775/setf.2017.018>.

11

Richard Kearney, Kascha Semonovitch, »At the Threshold: Foreigners, Strangers, Others«, u: Richard Kearney, Kascha Semonovitch (ur.), *Phenomenologies of the Stranger: Between Hostility and Hospitality*, Fordham University Press, New York 2011., str. 3–30, ovdje str. 23, doi: <https://doi.org/10.5422/fordham/9780823234615.003.0001>.

s apsolutnim ne-ja. Sve što je s moje strane poznato je – sve što je s njegove strane nepoznato je. Prvi moment susreta je crno-bijel, a onda instinkti i spoznaja počnu dodavati boje momentu. Naime, ne samo da mi je nepoznat svijet koji stranac donosi sa sobom, nepoznat mi je i daljnji razvoj događaja. Stranac donosi nepredvidivost. Izaziva moj poredak. Mogu zatvoriti *vrata*, i dalje ostati gledati ili skroz otvoriti *vrata* i pustiti ga da uđe. Događaj susreta može biti prilika za odbijanje. Međutim, može biti i prilika za gostoljubivost, koja nosi određen rizik – za mene, obitelj, zajednicu, državu.

David Wood ističe tri dimenzije u susretu sa strancem: (1) nedostatak bilo kakvog znanja – ništa ne znam o toj osobi, mogu li joj vjerovati, ima li dobre namjere i slično; (2) stranac je daleko od svoje kuće i treba nešto; (3) vrlo vjerojatno neću opet sreći ovu osobu.¹²

2.1. Mjesto susreta sa strancem

Svi ljudski odnosi odvijaju se u određenom vremenu i prostoru. Ono što, pak, dijeli ljude na domaćine i strance je mjesto odvijanja susreta. Prostor je stoga simbol i uvjet svih ljudskih odnosa.¹³

Mjesto je ono koje omogućuje događaj susreta s nepoznatim i neočekivanim. Moje ja nalazi se na poznatom, mojem, *neotuđivom* mjestu, gdje mi je sve vlastito, gdje mi sve progovara sa smislom te gdje je sve organizirano i pri ruci. Dakle, ja sam u mjestu svoga svijeta. Drugi koji mi je došao u susret nije iz moga svijeta, ali nije ni u svom svijetu. Stranac je bez svoga *toposa*, bez svoga mjesta, te u sebi ima potenciju daljnjeg kretanja. On mi je pred moj vlastiti prag donio drugi svijet, ono nepoznato i strano. Odjednom, pojavila se granica na mome pragu. Granica između svega onoga što poznajem i onoga što ne poznajem.¹⁴

2.1.2. Mjesto i identitet

Papa Franjo napominje kako je migrant onaj koji iz raznih razloga proživljava odvojenost od mjesta na kojem je pustio korijenje, od mjesta gdje je *on kod kuće*. Riječ je o procesu raskida ne samo od mjesta nego i od vlastite kulture i vjere.¹⁵ Bez zemlje, bez *toposa*, rađa se bezboravišnost, iščupanost iz tla iz kojega se poteklo. Papa Franjo je također na tragu filozofske ideje kada piše kako »nema goreg otuđenja od iskustva iskorijenjenosti i nepripadanja«.¹⁶

Filozofska razmatranja odnosa između mjesta i identiteta osobe imaju dugu povijest. Osoba oblikuje prirodu, ali i priroda oblikuje osobu. Svaka osoba ima mjesto porijekla. Ono može biti poznato i toplo te zvati se domom, ali može biti nepoznato i nejasno. Bez obzira na sve nijanse ovih okolnosti, mjesta u kojima prebivamo, kratko boravimo ili samo prolazimo u hodočašću oblikuju naš identitet.¹⁷ Zamišljamo *drugačija* i *tuđa* mjesta u odnosu na *naše mjesto*, kao i identitete koji nastanjuju ta mjesta. Dom kao mjesto oblikuje naš identitet i sebstvo. Ne samo da smo mi u domu, nego je i dom na neki način *u nama*.¹⁸ Ideja kako mjesto oblikuje identitet raširena je u različitim kulturama, posebno kroz umjetnost i književnost.¹⁹

Još od Sokratova uljudnog razgovora sa Strancem iz Eleje, koji je istinski filozof te uspoređen s božanstvom koje prati postupke ljudi,²⁰ brojni filozofi promišljali su odnos osobe i mjesta, s temeljnim naglaskom kako svako biće potrebuje mjesto vlastite egzistencije. Simone Weil piše kako

»... biti ukorijenjen je možda najvažnija i najmanje prepoznata potreba ljudske duše. Ona je jedna od najtežih za definiranje. Čovjek ima korijene zbog svog stvarnog, aktivnog i prirodnog sudjelovanja u životu zajednice koja u životnom obliku čuva određena posebna blaga prošlosti i određena posebna očekivanja od budućnosti. Ovo sudjelovanje je prirodno, u smislu da je automatski uvjetovano mjestom, uvjetima rođenja, profesijom i društvenim okruženjem.«²¹

Preko vlastitog egzistencijalnog »tu«, kako ističe Martin Heidegger, tubitak biva u svijetu i povezan je s drugim bićima (bitak-u-svijetu).²² Biti bez svoga mjesta u svijetu, rastreseno prebivati čas amo čas tamo te na taj način samog sebe iskorjenjivati, rađa neautentičan modus egzistencije – bezboravišnost (njem. *Aufenthaltslosigkeit*).²³ Nadalje, Weil upozorava kako je iskorijenjenost najstrašnija bolest kojoj su izložena ljudska društva.²⁴

Jolanta Saldukaitytė uvjerljivo je ukazala na dinamiku odnosa stranca i mjesta u tekstovima Emmanuela Lévinasa.²⁵ Svako mjesto nekoga uključuje, a drugoga isključuje. Mjesto je kriterij određivanja tko je domaćin, a tko je stranac. Promišljajući u etičkoj perspektivi, Lévinas napominje da su migranti, iako izvan svoga mjesta, i dalje u punom smislu ljudi.²⁶ Zbog toga tvrdnja »moje mjesto pod Suncem« postaje etički upitnom, jer sve one koji ne pripadaju *tom*

12

Usp. David Wood, »Things at the Edge of the World«, u: Richard Kearney, Kascha Semonovitch (ur.), *Phenomenologies of the Stranger. Between Hostility and Hospitality*, Fordham University Press, New York 2011., str. 67–79, ovdje str. 72, doi: <https://doi.org/10.5422/fordham/9780823234615.003.0005>.

13

Usp. Georg Simmel, »The Stranger«, u: Kurt Wolff (ur.), *The Sociology of Georg Simmel*, Free Press, New York 1964., str. 402–408. Vidi također: Bernhard Waldenfels, *Phenomenology of the Alien. Basic Concepts*, Northwestern University Press, Evanston 2011.

14

Stranca možemo susresti i tijekom turističkog obilaska neke strane zemlje. Ipak, onda ga očekujemo te se nekako i veselimo tom susretu jer ćemo upiti dio nepoznate kulture. Dakako, susret je ugodan sve dok je u donekle kontroliranim uvjetima i dio rasporeda obilaska. Stoga, to nije ista situacija kao kada mi se stranac neočekivano pojavi na pragu kuće, ulice, grada, države.

15

Usp. Papa Franjo, *Fratelli tutti*, br. 28, str. 23.

16

Usp. *ibid.*, br. 53., str. 38.

17

Piotr Roszak, »Sacred and Space in Post-Secular Pilgrimage: The Camino de Santiago and Relational Model of the Sacred«, *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage* 7 (2019) 5, str. 33–40, doi: <https://doi.org/10.21427/v5r3-j416>.

18

Usp. Joanna Richardson, *Place and Identity. The Performance of Home*, Routledge, London 2019., str. 83–84.

19

Usp. Jeff E. Malpas, *Place and Experience. A Philosophical Topography*, Cambridge University Press, Cambridge 2007., str. 2–3. Usp. Jeff E. Malpas, *Heidegger and the Thinking of Place. Explorations in the Topology of Being*, MIT Press, Cambridge – London 2012.

20

Usp. Platon, *Sofist*, prev. Koloman Rac, Milivoj Sironić, Naprijed, Zagreb 1975.

21

Simone Weil, *The Need for Roots. Prelude to a Declaration of Duties towards Mankind*, Routledge, London – New York 2005., str. 40.

22

Usp. Martin Heidegger, *Bitak i vrijeme*, prev. Hrvoje Šarinić, Naprijed, Zagreb 1985., str. 59. i dalje.

23

Usp. *ibid.*, str. 395.

24

Usp. S. Weil, *The Need for Roots*, str. 44.

25

Usp. Jolanta Saldukaitytė, »The Place and Face of the Stranger in Levinas«, *Religions* 10 (2019) 67, str. 1–12, doi: <https://doi.org/10.3390/rel10020067>.

26

Usp. Emmanuel Lévinas, *Entre Nous. On Thinking-of-the-Other*, prev. Michael B. Smith,

mjestu definira kao strance.²⁷ Navezanost na mjesto dijeli čovječanstvo na one koji su domaći i one koji su stranci.²⁸ Otuda se rađa etički zahtjev prepoznati stranca kao Drugoga, odreći se dogme »moga mjesta pod Suncem« – otvoriti vrata svoga doma pretvaraju »moje mjesto« u mjesto susreta i gostoljubivosti.²⁹

2.2. *Upoznavanje nepoznatog – zastrašujućeg i fascinantnog*

Od kada je čovjek počeo izrađivati karte³⁰ granice su se povlačile kako bi razdvojile ono što nam je poznato i znano od onoga što nam je nepoznato i strano. Upravo »ono preko granice« ulijevalo je strah našim precima, kao i što nama zebnju rađaju slike i modeli nepreglednog, hladnog i mračnog svemira te filmski dočarani, opasni i invazivni izvanzemaljci. Kao što mi imamo »male zelene«, tako su nekoć Grci imali barbare, Rimljani Etrušćane, Europljani egzotične prekoceanske divljake itd.³¹ No, unatoč granicama susresti su se odvijali jer je ljudsko nagnuće prema spoznaji nepoznatog (ili, pak, nagnuće prema susretu ili možda osvajanju) ipak snažnije od straha.

Susret je događaj susretanja dviju različitih egzistencija, u kojima može, ali i ne mora doći do hermeneutičkog stapanja dvaju svjetova. Međutim, mogu li ja uistinu susresti stranca? Gledam u njega stranoga i pokušavam ga smjestiti u poznate kategorije vlastita svijeta. Već nakon prvog pogleda gubi se oštrina stranoga. Drugi pogled već očitava lice, ruke, poruke tijela, odjeću, njegove (ne)prilike. Moja intencionalnost uvlači ga u horizont vlastite smislenosti i on, koji do tog trenutak nije niti postojao, postaje jedan od čimbenika probabilnosti moje budućnosti.

Gledam u stranca, a u konačnici možda gledam u svoga budućeg susjeda, zeta. Proničem ga, ali samo iz vlastite, ograničene perspektive. Tražim sličnosti i razlike. Proničem ga, ali njegova pojava odbija se pojaviti u jasnoći istine – pojavljuje se, a istodobno skriva.³² Mogu li ga barem prepoznati kao osobu – sa svom etičkom težinom koja pokušava izroniti ispred mene – ili je nepoznatost ipak jači fenomen koji gura ovu pojavu u područje monstruoznog?³³ Čini se kako je to jedan od onih istinskih momenata odluke i slobodne volje, što ćemo vidjeti u sljedećem potpoglavlju.

Susret sa strancem otvara i mogućnost analogije susreta sa svetim. Kako ističe Rudolf Otto, sveto je izvanstvjetko i transcendentno. Jedna strana momenta susreta je *mysterium tremendum*, koji plaši i budi strah, a druga strana je *fascinans*, koji privlači k sebi i otvara novu egzistenciju – dosad nepoznatu, rađajući osjećaj konačnosti pred beskonačnošću.³⁴ Stranac je također izvanstvjetki (izvan moga svijeta), plaši i budi tjeskobu pred nepoznatim, ali i fascinira nudeći vlastiti životni obzor kao proširenje vlastitog.

2.3. *Susret kao promjena i čuđenje*

Susret sa strancem je događaj koji mijenja – mijenja sadržaj onoga što smatram *poznatim*, širi njegove granice. No, susret mijenja i mene. Prije svega, vidjeli smo kako budi određene emocije i instinkte. Nadalje, traži moju odluku u vezi osobe koju smo susreli – zatvoriti ili otvoriti vrata. Kao svjedoci naše slobodne volje, odluke nas mijenjaju. Međutim, susret obuhvaća obje strane, tako da se u konačnici na neki način mijenja i stranac jer i on procjenjuje situaciju i odlučuje kako dalje.

Kako nešto što mi je strano, anonimno i što dolazi *s one strane*, može postati dio mene i mijenjati me? Bića smo koja su nužno usmjerena na ovaj svijet, mi jesmo u svijetu, utjelovljeni smo. Naša je svijest kontinuirano usmjerena prema nečemu ili nekome, rekli bismo fenomenološki, stalno intendiramo nešto ili nekoga. Način na koji nam se stranac pojavljuje sâm po sebi poseban je. Obavijen velom nama nepoznatog i stranog, stranac zarobljava našu pažnju i svjesnost, koje su dotada bile uljuljane u svoja već naviknuta usmjerenja te svakodnevne brige i poslove.

Nepoznato i strano zaskače naše navike, iznenađuje i čudi. Uostalom, zar nas Platon³⁵ i Aristotel³⁶ nisu učili kako je filozofija rođena kada je čovjek počeo s čuđenjem (stgrč. θαυμάζειν) promatrati svijet? Filozofi nastoje očuvati pogled čuđenja, kako bi izbjegli zamku samorazumljivosti. Pojava stranca, kao onog nepoznatog, pomaže ovom delikatnom poslu. No, to nije samo *stvar* filozofa, teolozi također razvijaju poseban oblik udivljenja u svijetu, u kojem sve ono što nam dolazi u susret promatramo teleološki – kao nešto dobro, darovano, stvoreno, sa smislom i svrhom.³⁷ Stranac koji prilazi donosi pred teološke oči ono još nepoznato Božjeg stvaranja.

Barbara Harshav Columbia University Press, New York 1998., str. 117. Navedeno u: J. Saldukaitytė, »The Place and Face of the Stranger in Levinas«.

27

Usp. Emmanuel Lévinas, *Otherwise Than Being or Beyond Essence*, prev. Alphonso Lingis, Duquesne University Press, Pittsburgh 2008., str. VIII. Navedeno u: J. Saldukaitytė, »The Place and Face of the Stranger in Levinas«.

28

Usp. Emmanuel Lévinas, *Difficult Freedom. Essays on Judaism*, prev. Seán Hand, Athlone Press, London – Baltimore 1990., str. 232. Navedeno u: J. Saldukaitytė, »The Place and Face of the Stranger in Levinas«.

29

Usp. J. Saldukaitytė, »The Place and Face of the Stranger in Levinas«, str. 6–7.

30

Najstarija karta je Babilonska karta poznatog svijeta koja datira iz šestog stoljeća prije Krista.

31

Usp. Richard Kearney, *Strangers, Gods and Monsters. Interpreting Otherness*, Routledge, London – New York 2003., str. 3.

32

Usp. R. Kearney, K. Semonovitch, »At the Threshold: Foreigners, Strangers, Others«, str. 9.

33

Usp. R. Kearney, *Strangers, Gods and Monsters*, str. 4.

34

Usp. Rudolf Otto, *Sveto. O iracionalnom u ideji božanskoga i njezinu odnosu spram racionalnoga*, prev. Sead Muhamedagić, Scarabeus-naklada, Zagreb 2006.

35

Usp. »Čini mi se, prijatelju, da Teodor nije loše slutio o tvojoj darovitosti. I baš je svojstvo filozofa to duševno stanje, tj. čuđenje. Jer nije drugi početak filozofije nego ovaj i čini se da nije loše postavio rodoslovlje onaj koji je rekao da je Irida kći Taumanta.« – Platon, »Teetet«, prev. Veljko Gortan, u: Platon, *Teetet; Fileb*, Branko Bošnjak (ur.), Naprijed, Zagreb 1979., 155d 1–5.

36

Usp. »Jer zbog čuđenja ljudi se danas počinju baviti mudročću, kao što su i prvotno počinjali [...].« – Aristotel, »Metafizika«, prev. Tomislav Ladan, u: *Ladan. Sabrana djela*, sv. 2, Medicinska naklada, Zagreb 2001., 982b 12–13.

37

Usp. Franjo Mijatović, »Ideja čovjeka u filozofiji Josefa Piepera«, *Diacovensia* 25 (2017) 3, str. 373–393, doi: <https://doi.org/10.31823/d.25.3.2>.

2.4. *Lice stranca*

Susret sa strancem je prije svega susret s njegovim licem. Za filozofa Emanuela Lévinasa lice Drugoga jest znak samo po sebi. Druge koje susrećem po navici svrstavam u neku unaprijed poznatu mi kategoriju: obitelj, prijatelj, poznanik, kolega, susjed itd. Dakle, kontekst u kojem susrećem ljude ispisuje mi određenu uputu o njima, povezujem ih s drugim osobama i stvarima. Drugim riječima, prepoznajem njihovu utkanost u mrežu smisla vlastita života.

Međutim, Lévinas ističe da ljudsko lice kao takvo ne treba kontekstualnu pozadinu da bih ga susreo. Lice je znak koji stoji sâm za sebe – ne postoji ništa izravnije nego pogled lica u lice.³⁸ Stoga kada susretnem stranca, njegovo lice posjeduje određeno značenje, a time ujedno nameće i etičku obvezu. Lice je srž metafizičke istine i nezaobilazno za susret s božanskim.³⁹ To je moment u kojem se otvara mogućnost »radikalne dobrodošlice«, koja podrazumijeva stav otvorenosti prema onome što ne poznajem. Iako mu se radikalno otvaram, Drugi odbija biti reduciran na meni poznate kategorije ili sličnosti. Drugi ostaje apsolutno drugi i stran.⁴⁰

Iako kritizira Lévinasovu »apsolutnu gostoljubivost« smatrajući kako je ona uvijek kontekstualno uvjetovana određenim zakonima i konačnošću, Jacques Derrida će se također zalagati za jedno *a priori* »Da« prema svemu onome što nam uopće može doći u susret. Iako je potpuna otvorenost prema Drugome u konačnici ideal, ono je za neke ipak ideal koji vrijedi pokušati slijediti.⁴¹

2.5. *Susret s vlastitim strahom*

Zahvaljujući digitalnom i tehnološkom napretku povezani smo istovremeno s gotovo svim krajevima svijeta. Brojni susreti odvijaju se u virtualnom svijetu zahvaljujući medijalnom karakteru tehnologije.⁴² Unatoč digitalnoj povezanosti zbog koje bismo mogli reći kako ono nepoznato ili iznenađujuće gotovo da više i ne postoji, ipak nismo prerasli našu prirodu i usađene nagone, instinkte, kognitivne mehanizme, koji su se u nama oblikovali tijekom evolucijskog razvoja. Dapače, kako smatra papa Franjo, u nama ne samo da su i dalje prisutni određeni »iskonski strahovi« nego su se oni još jače nametnuli unutar našeg bića upravo zahvaljujući novim tehnologijama.⁴³

Svi oni koji se nalaze »izvan zidina našeg sigurnog prostora« bude u nama istinske strahove i razvijaju tjeskobu jer više nismo na poznatom teritoriju, heideggerovski izraženo, jer više nismo kod kuće ili u svijetu kako smo *oduvijek* već naviknuli biti. Osjećaj je to koji nas podsjeća kako svijet nije već unaprijed potpuno poznato mjesto, isključujući tako sve oblike stranoga i nepoznatoga.⁴⁴ Susret sa stranim ne dozvoljava nam ušuškatati se u sigurnost poznatoga – jer svijet jednostavno nije takav. Uostalom, zar i vlastita smrt nije neizbježna mogućnost koja nam se neminovno i opetovano prikrada u blizinu, uznemirujući nas s onim stranim i neiskušanim što nam donosi? Stoga, u konačnici, je li strah od susreta sa strancem podsjetnik na strah od susreta s licem smrti?

Odgovor na strah pred licem smrti nije samo *zadaca* filozofije,⁴⁵ nego i teologije koja produbljuje kontekst razumijevanja stranca i prostora susreta kroz perspektivu Božjeg stvorenja.⁴⁶

3. Teološko promišljanje stranca u enciklici *Frateli tutti*

3.1. Stranac i utopija

Otvarajući encikliku papa Franjo navodi kako ga je sveti Franjo Asiški nadahnuo na pisanje i ove enciklike jer je bio čovjek koji je pokazao kako ima »srce bez granica, kadro nadići razlike u podrijetlu, nacionalnosti, boji kože i religiji«⁴⁷ tako što je svojedobno posjetio sultana Malik-al-Kamilu u Egiptu. Put je bio opasan, kao i susret s nepoznatim i stranim, ali cilj svetoga Franje nadjačao je opasnosti. Hrabrost je to koja je nadahnula »san o bratskom društvu«,⁴⁸ u kojem druge podupiremo na njihovom životnom putu, bez povlačenja na vlastiti put. Motiv je to uz pomoć kojega se papa Franjo suočava »s današnjim pokušajima odbacivanja i ignoriranja drugih«. ⁴⁹ Svjestan težine realne situacije i moguće optužbe za utopiju,⁵⁰ Papa potiče čitatelje da se usude sanjati »jedinstvenu ljudsku obitelj«, jer svi smo »djeca iste zemlje koja je naš zajednički dom«. ⁵¹

Međutim, poziv na snove je vrlo brzo usmjeren na realne događaje u kojima smo izazvani prepoznati naše bližnje i zaustaviti se »kraj onoga koji je pao na putu«, ⁵² promičući »jednako dostojanstvo svih ljudi u svim okolnostima«. ⁵³ Papa Franjo također podsjeća kako nas povijest uči da su ljudi udobnost i sigurnost pronalazili unutar granica i zidina vlastitog mjesta, dok je sve ono što je bilo izvan toga bilo strano i nepovjerljivo, te kao takvo izvor straha. ⁵⁴

38

Usp. E. Lévinas, *Totality and Infinity. An Essay on Exteriority*, prev. Alphonso Lingis, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht – London 1991., str. 78. Vidi također: J. Greisch, »Being, the Other, the Stranger«, str. 220.

39

Usp. E. Lévinas, *Totality and Infinity*, 78.

40

Usp. R. Kearney, K. Semonovitch, »At the Threshold: Foreigners, Strangers, Others«, str. 11. Usp. Josip Oslić, »Etika drugoga u Emmanuela Lévinasa«, *Bogoslovska smotra* 71 (2001) 1, str. 17–54.

41

Usp. R. Kearney, K. Semonovitch, »At the Threshold: Foreigners, Strangers, Others«, str. 12.

42

Usp. Peter-Paul Verbeek, *What Things Do. Philosophical Reflections on Technology, Agency, and Design*, Penn State University Press, University park – Pennsylvania 2005.

43

Usp. Papa Franjo, *Fratelli tutti*, br. 27, str. 22–23.

44

Usp. J. Greisch, »Being, the Other, the Stranger«, str. 225.

45

Usp. Saša Horvat, »Zašto Platon nije zaplakao u Fedonu?«, *Bogoslovska smotra* 85 (2015) 4, str. 1027–1048.

46

Zanimljivo, već je Platon u kontekstu promišljanja okolnosti sklapanja ugovora, ponudio argumente u prilog posebnog statusa stranca u odnosu s božanstvom. Naime, teška životna situacija stranca će zasigurno izazvati naklonost božanstva prema njemu, te stoga valja paziti da ga se ne prevari i time izazove osvetnički bijes božanstva. Usp. Platon, *Zakoni*, prev. Veljko Gortan, Kultura, Zagreb 1957., 729e i dalje.

47

Papa Franjo, *Fratelli tutti*, br. 3, str. 6.

48

Ibid., br. 4, str. 7.

49

Ibid., br. 6, str. 8.

50

Ibid., br. 30, str. 25.

51

Ibid., br. 8, str. 9.

52

Ibid., br. 16, str. 16.

53

Ibid., br. 22, str. 19.

Zidovi su granice koje dijele ljude na grupe, zakidajući nam pogled na jedinstvenost svijeta, na »zajednički dom«, kako ga naziva Papa. Sigurni, ali ujedno i robovi istih tih granica. Pojave pred granicama rađaju strah i uznemirenost, i to je za Papu dio našeg prirodnog instinkta obrane.⁵⁵ Papa kritizira političke strukture koje koriste taj instinktivni osjećaj kako bi nametnuli »ksenofobni mentalitet, zatvorenost i prignutost nad samima sobom«. ⁵⁶ Strano ugrožava vlastiti identitet i aktivira samoobrambeni ustroj, te Papa u tome prepoznaje boljku Starog kontinenta – etnocentrizam.⁵⁷

3.2. *Gostoljubivost iznad straha*

Papa Franjo poziva na »izdizanje nad tom iskonskom reakcijom« – nad strahom koji nas »lišava želje i sposobnosti da susretnemo drugoga«. ⁵⁸ Nasuprot zidovima/strahovima, Papa navodi pozitivne momente fenomena gostoljubivosti prema strancima, i to u pustinjskim područjima te u srednjovjekovnim samostanskim zajednicama.

»Gostoljubivost je konkretan način odgovora na taj izazov i dar koji predstavlja susret s onima koji ne pripadaju vlastitoj skupini.«⁵⁹

Stoga su i odlike zdrave kulture otvorenost i gostoljubivost prema stranome i različitom.⁶⁰

»Put kojim valja ići su blizina i kultura susreta. Izolacija – ne; blizina – da.«⁶¹

Papa Franjo ističe kako smo naviknuli na blizinu poželjnog i daljinu nepoželjnog. Međutim, to nije samo način ophođenja sa stvarima, nego biramo i ljude s kojima želimo dijeliti svijet. Kao da su nam online društvene mreže – gdje klikom miša uklanjamo nepoželjne – poligon vježbanja izoliranja od nepoznatog i nepoželjnog u stvarnom svijetu.⁶² Nasuprot odvajanju, Papa ističe put dijaloga i trpljenja na kojem ćemo skupljati iskustvo od onoga što nam je nepoznato i daleko. Upravo se u odluci za susret očituje ljudska sloboda,⁶³ omogućujući nam prevladavanje vlastitih granica te bolje razumijevanje vlastitog sebstva.⁶⁴ Susreti grade mrežu odnosa koja povezuje daljine i blizine, nepoznato i poznato.

3.3. *Od stranca do bližnjega*

Središnji moment Papina promišljanja o strancu analiza je 10. poglavlja Lukina evanđelja (25–37) u kojoj *neki zakonoznanac* iskušava Isusa pitanjima o tome kako zadobiti vječni život, pri čemu dolaze do teme o brizi za bližnjega. Postavlja se pitanje: tko je moj bližnji? U Isusovo vrijeme bližnji je bio pojedinac koji je pripadao mojoj vlastitoj, etničkoj grupi.⁶⁵ Kako bi ukazao na mogućnost drugačijeg pristupa, Isus priča prispodobu o čovjeku koji je silazio iz Jeruzalema u Jerihon, biva na putu napadnut i ozlijeđen, svećenik i levit ga zaobilaze, no neki Samarijanac mu pomaže i osigurava oporavak u obližnjoj gostionici. Kroz prispodobu Isus poučava kako je milosrdni Samarijanac primjer kako prepoznati bližnjega, ali i kako postati i biti bližnji drugima. Isus stoga od nas traži »da sve razlike ostavimo po strani i budemo bližnji svakom čovjeku koji pati«. ⁶⁶

Prispodoba o dobrom Samarijancu promiče ljubav u prvi plan i pokazuje kako joj je »nevažno dolazi li ranjeni brat odavde ili odande«. ⁶⁷ Ljubav je to koja kida okove koji nas dijele od susreta te gradi mostove prema nepoznatom. Mogli bismo reći, Samarijanac je slobodno stupio u susret sa strancem, pre-

poznavši na licu stranca Drugoga i njegovo neotuđivo dostojanstvo. Nije ga uplašila krvava pojava na cesti, nije mu zasmetala njegova patnja.

Papa dodatno približava brojne nijanse pojma *stranac* tako što ukazuje i kako nezbrinuti ljudi u vlastitoj zajednici postaju »egzistencijalni stranci« u vlastitoj zemlji. Papa Franjo ih još naziva »skrivenim prognanicima«. ⁶⁸

Vrijedi istaknuti još jedan moment – mjesto radnje prispodobe. Svi akteri prispodobe nalaze se na putu ili žive uz put: unesrećenik, svećenik, levit, Samaritanac, kao i gostioničar. Njihovi su se putevi povezali. Papa Franjo ističe kako je »život svakoga od nas povezan sa životima drugih: život nije vrijeme koje prolazi, nego vrijeme susreta«. ⁶⁹ Susret na putu je trenutak istine – ili ćemo pomoći ili nećemo, bez obzira je li nam to netko bližnji ili ne. Dakle, riječ je o približavanju, o kulturi odnosa, gdje se ostvaruje poziv postati bližnji drugima. ⁷⁰ Ipak, i kultura približavanja bližnjem nešto je za što se treba odgajati. Iako djecu učimo da se boje stranaca i da ne prilaze strancima, papa Franjo nas potiče da

»... opremimo svoju djecu oružjem dijaloga! Naučimo ih dobrom boju susreta!« ⁷¹

54

Usp. *ibid.*, br. 27, str. 23.

55

Usp. *ibid.*, br. 41, str. 32.

56

Ibid., br. 39, str. 30.

57

Usp. *ibid.*, br. 102., str. 70. U filozofiji kulture i filozofskoj antropologiji već je neko vrijeme prisutna svijest o opasnosti promišljanja i vrednovanja drugih kultura, naroda i filozofije kriterijem vlastite kulture, naroda i filozofije. Riječ je o etnocentrizmu »kojim se na pripadnike drugih skupina ili društava primjenjuju mjerila vlastite skupine ili društva. Obično se način mišljenja ili ponašanja drugih smatra neispravnim, čudnim ili inferiornim. Termin je 1906. uveo američki sociolog W. G. Sumner. Prema njemu, što ljudi duže žive ili surađuju u grupi, veća je njihova sklonost prema podjeli 'mi' (*in-group*) i 'oni' (*out-group*). Uz 'mi', vlastitu skupinu, vezuje se odanost i ponos te osjećaj superiornosti, civiliziranosti i poštenja u odnosu na skupinu 'oni', kojoj se pripisuju suprotna obilježja.« – N. N., »etnocentrizam«, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=18525> (pristupljeno 4. 4. 2022.).

58

Papa Franjo, *Fratelli tutti*, br. 41., str. 32.

59

Ibid., br. 90, str. 63–64.

60

Usp. *ibid.*, br. 146, str. 99; br. 160, str. 108.

61

Ibid., br. 30, str. 25.

62

Usp. *ibid.*, br. 47, str. 35.

63

Usp. *ibid.*, br. 50, str. 37.

64

Usp. *ibid.*, br. 87–89, str. 61–62.

65

Usp. *ibid.*, br. 80, str. 56.

66

Ibid., br. 81, str. 56.

67

Ibid., br. 62, str. 45.

68

Usp. *ibid.*, br. 97–98, str. 67–68.

69

Ibid., br. 66, str. 48.

70

Ibid., br. 80–81, str. 56.

71

Usp. *ibid.*, br. 217, str. 149.

3.4. »Čudesna ljudska sposobnost« i pogled preko granica

Kršćanski ključ razumijevanja susreta prepoznaje svaku napuštenu i isključenu osobu kao Krista.⁷² Ljubav je to koja nadilazi strahove i granice utaborene u zgusnute točke vlastitih »mjesto pod Suncem«. Upravo je to, kako piše papa Franjo, »čudesna ljudska sposobnost« upućivanja pogleda dalje od sebe i preko vlastitih granica, prema onom što nam dolazi u susret.⁷³ Prostor susreta tada biti obasan sjajem dostojanstva ljudske osobe, koji potiskuje generacijama nataložene ideje i predrasude, strahove, tjeskobe i neugode.⁷⁴ Dostojanstvo osobe prelijeva se nad materijalne mogućnosti i okolnosti koje su konkretnu osobu zarobile u pojam stranca.⁷⁵ Papa Franjo također upozorava kako temeljna oznaka onoga biti stranac, a to je njegovo rodno porijeklo, ne smiju biti motiv zatvaranja granica, jer svaka osoba ima neotuđivo dostojanstvo, koje prethodi svakom društvu.⁷⁶ Iz toga izrasta naša dužnost pomoći svakom strancu, koji je iščupan iz svoga korijena – iz svoga boravišta, u pronalasku vlastitog mjesta na kojem se može ostvariti kao osoba.⁷⁷ Međutim, kako bismo mogli pomoći, valja nam samima stajati na čvrstim temeljima svoga boravka, zemlje, povijesti. Tek iz te ukorijenjenosti u vlastitu grudu mogu primiti dar nepoznatoga iz daljine, kao i ponuditi ono autentično iz vlastite blizine.⁷⁸

4. Zaključak

Susret sa strancima bio je i naš prvi susret u životu, zar ne? Od nepoznatosti do razabiranja i naviknutosti na majčin i očev glas, pa sve do trenutka poroda i stranaca koji nas okružuju i njeguju. Čovjek je biće odnosa od začeca, a svi odnosi oblikovali su se od početnog odnosa sa strancima.

Ipak, od samog rođenja i zidovi se grade. Vlastito ja gradi svoj identitet u odnosu razlikovanja naspram svega drugoga. Sve što nije ja, postaje drugo i strano. Odnosi bivaju prožeti granicama, omeđujući »moje mjesto pod Suncem«. Stoga i ne čudi što Papa poziva na odgoj djece koji njeguje odnos prema drugome i različite kao prema bližnjem, razvijajući tu »čudesnu ljudsku sposobnost« pogleda preko granice. Shvaćajući Drugoga kao bližnjega te sav prostor i mjesta pod Suncem kao »zajednički dom«, otvara se nepregledni prostor odnosa. No, nije samo drugi onaj koji nam postaje bližnji. Mi sami sebi postajemo bližnji, kao bića koja su stvorena i ljubljena. U konačnici, i Bog nam – unatoč stranosti – postaje bližnji, kao Onaj iz kojega je svaki odnos potekao.

Kroz filozofska i teološka promišljanja uočili smo kako nas strano i nepoznato dovodi pred izbor u kojem se istinski ostvaruje slobodna volja. Prepustiti se iskonskom strahu i zatvoriti *vrata* ili prepoznati bližnjega u strancu i slijediti radikalni ideal kako *vrata* uopće i ne postoje.

72
Usp. *ibid.*, br. 85, str. 58.

73
Usp. *ibid.*, br. 117, str. 79.

74
Usp. *ibid.*, br. 191, str. 131.

75
Usp. *ibid.*, br. 213, str. 146.

76
Usp. *ibid.*, br. 124, str. 84.

77
Usp. *ibid.*, br. 129, str. 87–88.

78
Usp. *ibid.*, br. 143, str. 97.

Saša Horvat

Who Is a Stranger?

Philosophical and Theological Considerations

Abstract

In this paper, the phenomenon of the stranger is considered from a philosophical and theological point of view. In the introduction, a brief etymological analysis of the term stranger was made, after which it was pointed out that the term remains ambiguous in relation to others – strangers and beloved, but also in relation to ourselves and, finally, in relation to God. In the first part of the paper, we offer phenomenological and existential reflections on the structure of the encounter with the stranger, primarily through the categories of place/space as the central determinant of the stranger's identity, then through the phenomena of the fearful and the fascinating, of change and wonder, of face and fear. In the second part of the paper, we consider the concept of the stranger with the help of Pope Francis' encyclical Fratelli tutti, which harmoniously draws on philosophical accents but also offers a theological extension of understanding the encounter with the stranger as an encounter with the neighbor. Finally, we present a synthesis of philosophical and theological understandings of the concept of the stranger.

Keywords

stranger, *Fratelli tutti*, place, identity, neighbor, border